

שוק חופשי לעומת שוק ריכוזי

פיקוח מחירים לאור ההלכה

מאור דוד רביבו

ראשי פרקים:

פתיחה

רף מחירים תחתון

רף מחירים עליון

דוגמאות מחז"ל להתערבות בשוק

סיכום

פתיחה

מערכת המסחר היא אחת מנקודות החיכוך האינטנסיביות ביותר בין בני האדם. מטבע הדברים, גורמים רבים מעורבים בה, ואינטרסים שונים משפיעים על אופיה, כל אחד לכיוונו. מחירי המוצרים הם אחד מהתרגומים המעשיים למצב השוק, ולכוחות השונים הפועלים בו. השוק יכול להיות ריכוזי-מנוהל ומפוקח ע"י גורמי השלטון, והם שיקבעו כיצד יתנהל; או שהוא יכול להיות שוק חופשי-מנוהל ע"י האינטרסים של כלל המשתתפים בו, שבסוף יביאו לכדי איזון בניהם, ולתוצאה בפועל של המצב הרצוי.

במאמר זה ננסה לבחון בעז"ה את עמדת ההלכה בספקטרום שבין השוק החופשי לריכוזי, במישור פיקוח המחירים. האם התורה מטילה פיקוח והגבלה על מחירי המוצרים בשוק? אם כן, מה הם גדריו? בסוף המאמר נביא דוגמאות לסיפורים מחז"ל, שיכולים להראות לנו קריאת כיוון לאופן בו הם ראו את הדרך בה השוק צריך להתנהל.

רף מחירים תחתון

במשנה בבבא מציעא ס, א מובאת מחלוקת בין חכמים לרבי יהודה על הדברים אותם חנוונים יכולים לעשות תעל מנת למשוך אליהם לקוחות:

רבי יהודה אומר: לא יחלק החנוני קליות ואגוזין לתינוקות, מפני שהוא מרגילן לבא אצלו. וחכמים מתירין. ולא יפחות את השער, וחכמים אומרים: זכור לטוב.

המשנה מזכירה שתי אפשרויות שחנוונים עשויים לעשות. האפשרות הראשונה- חלוקת "הטבות" (בלשון המשנה "קליות ואגוזין"- ממתקים) ללקוחות. האפשרות השנייה- מכירת מוצרים במחיר נמוך, ובכך הלקוחות יגיעו דווקא לחנות זו ולא אל המוכרים ביוקר. רבי יהודה אוסר על החנוונים לעשות זאת, ואילו חכמים מתירים ומשבחים את העושה כן.

רש"י בד"ה "ולא יפחות" מסביר את סברתו של רבי יהודה: "ולא יפחות את השער- למכור בזול, מפני שמרגיל לבא אצלו ומקפח מזונות חבירו."¹ רבי יהודה סובר שפעולות אלו יכולות לפגוע במוכרים האחרים שימכרו במחירים גבוהים יותר, ולכן לא יבואו אליהם קונים.

הגמרא במקום נותנת טעם לדברי חכמים:

מאי טעמייהו דרבנן? - דאמר ליה: אנא מפליגנא אמגוזי, ואת פליג שיסקי. ולא יפחות את השער וחכמים אומרים: זכור לטוב וכו'. מאי טעמא דרבנן? משום דקא מרווח לתרעא.

בדין הראשון, חכמים אומרים שכשם שמוכר אחד יכול "לשווק" את חנותו, וליצור לקונים עניין דווקא בחנותו, יכול גם המוכר השני לנסות להציג את חנותו כטובה יותר.² בדין השני, חכמים משבחים את המוכר שמפחית את המחירים. מהלך כזה גורם למוכרים האחרים להוריד מחירים בכדי להישאר רלוונטיים ללקוחות. כך נוצרת תחרות בריאה שמטיבה עם הלקוחות.

בשו"ע חו"מ רכת, ס' יח נפסקה ההלכה כחכמים: "מותר לחנוני לחלק קליות ואגוזים לתינוקות, כדי להרגילם שיקנו ממנו. וכן יכול מכור בזול יותר מהשער, כדי שיקנו ממנו, ואין בני השוק יכולים לעכב עליו".

סיוג להלכה זו נמצא בערוך השולחן חו"מ רכת, יח; שם מוזכר שאסור להוזיל את הסחורה בצורה מוגזמת מידי, מפני שמהלך כזה יפגע במסחר בסופו של דבר:

1 רש"י מפרש דווקא על הורדת מחירים, אך אפשר לומר שהסברה תקפה גם לחלוקת קליות ואגוזים.

2 בגמרא מדובר דווקא על הטבות שבעל החנות נותן ללקוחות, בתמורה לקניה אצלו. בימינו, אפשר לומר שחל אותו הדין גם למבצעים ופרסומות שונות שחנויות מפרסמות בשביל שיבואו אליהם לקוחות.

מותר לחנוני לחלק קליות ואגוזים לתינוקות כדי להרגילם שיקנו ממנו. ואין שארי חנונים יכולים למחות בו. ומי ימחה בידם לעשות כן? דרשות ביד כל אחד לעשות איזה השתדלות לפדיון. כמו שמבקש מאנשים שיקחו ממנו. אבל מחנותו של אחר אין לקרות שום קונה ועובר בלא תסיג גבול. וכן יכול למכור בזול ואין בני השוק יכולים לעכב עליו. אמנם, נ"ל דזהו רק בתבואה מפני שע"י זה שימכור בזול גם האחרים ימכרו בזול ומתוך זה ימכרו בעלי האוצרות בזול [רש"י שם ד"ה "זכור לטוב"]. אבל לזלזל במכירת סחורה איסור גמור הוא. ומתוך כך מקולקל דרך המסחר ומאבדין מעות אחרים [ורא"י מב"ב צ"א א]. וכן מצאתי לאחד מהגדולים שכתב כן.

המקור לדבריו של ערוך השולחן נמצא בבבא בתרא צא, א. שם מוזכר שמותר להתפלל בשבת במקרה שהמחירים נפלו בצורה דרסטית, על אף שזוהי תפילה על דברי חול; ולכן הסוחרים בשוק נפגעים מכך.³ לכן, גם כאן, אם יבוא סוחר ויגרום לתחרות לא הוגנת, הדבר עלול להוביל סוחרים אחרים לנסות לעמוד בתחרות, והשוק בכללו יפגע מכך.

נלע"ד שבמצב שבו יש סוחר שמוריד את המחיר בצורה לא פרופורציונלית, נוצר היצע וביקוש⁴ מדומה- כאילו יש הרבה סחורה, דבר שיגרום לקניה מתוך מחשבה שיש שפע בשוק, בהתאם ל"היצע". בגלל הביקוש הגבוה שייווצר, ההיצע לא יהיה מתואם ותיווצר עלית מחירים. לכן, בית הדין יכול להעניש סוחר שעושה פעולות שסופו לפגוע בשוק.

לסיכום, הורדת מחירים היא דבר ראוי ומבורך, המוביל לתחרות בריאה בין סוחרים. בתנאי שהיא נעשית במידתיות.⁵

רף מחירים עליון

במסכת בבא בתרא פט, א ישנה מחלוקת בין שמואל לקרנא האם יש להעמיד אגרדמין (=מפקחים) על מחירי השוק:

ת"ר (לא) יהיה לך" - מלמד שמעמידין אגרדמין למדות ואין מעמידין אגרדמין לשערים. דבי נשיאה אוקימו אגרדמין בין למדות בין לשערים. א"ל שמואל לקרנא:

3 ע"ע בריטב"א בתענית יט, ב.

4 הסבר מפורט על היצע וביקוש לקמן בחלק "דוגמאות מחז"ל להתערבות בשוק".

5 עוד בנושא ע"ע הרב יוסף גטנו זצ"ל, משפטי ארץ ח"ג, "מגבלות השוק החופש", הוצאת מכון משפטי ארץ, עפרה תשע"ג, עמ' 414.

פוק תני להו מעמידין אגרדמין למדות ואין מעמידין אגרדמין לשערים. נפק דרש להו מעמידין אגרדמין בין למדות בין לשערים. א"ל: מה שמך? קרנא תיפוק ליה קרנא בעיניה. נפקא ליה קרנא בעיניה. ואיהו כמאן סבר? כי הא דאמר רמי בר חמא א"ר יצחק: מעמידין אגרדמין בין למדות בין לשערים מפני הרמאין.

הגמרא דורשת את הפסוק מדברים כה, יד "לא־יִהְיֶה לְךָ בְּיָתְךָ אִיפָה וְאִיפָה גְדוּלָה וקִטְנָה" לדין שצריך להעמיד מפקחים על משקולות לא מכוונות, ולא להעמיד מפקחים למחירי השוק. לעומת זאת, ראש הגולה, כדעת קרנא, העמיד מפקחים על מחירי השוק.

ניתן למצוא מחלוקת דומה בירושלמי בבא בתרא פרק ה הלכה ה. שם מסופר על רב, שמונה למפקח על השוק. רב אכף רק בעיות בזיופי משקולות, ולא אכף את הגבלת המחירים על השוק, בניגוד להוראת ראש הגולה, ונכלא על כך. בנוסף, בתוספתא בבבא מציעא (ליברמן) פרק ו הלכה יד מסופר שלא היו מפקחים בירושלים על מחירי השוק, אלא רק על זיופי משקולות.

הרשב"ם בבבא בתרא שם בד"ה "ואין מעמידין" מסביר את הסברה לא להעמיד פיקוח לשוק:

ואין מעמידין אגרדמין לשערים - שלא ימכרו ביוקר סברא הוא דאינו צריך דאם זה רוצה למכור ביוקר אותו הצריך למעות יתן בזול וילכו הלוקחין אצלו וימכור זה בזול על כרחו.

הרשב"ם מציג כאן את הטענה הקלאסית של כלכלת השוק החופשי. כאשר אין פיקוח, כל סוחר הוא בעל אינטרס שיבואו אליו קונים. לכן, הסוחר מוויל את המחיר למשיכת קונים. תחרות זו מביאה למחיר נמוך וכך מועילה לכלל.⁶ הסברה בעד פיקוח המחירים נכתבה בגמרא- "מפני הרמאין". במצב בו אין פיקוח על השוק ואין מי שמשגיח, עלולות להיווצר קבוצות של אנשים שינצלו את המצב לרעת הלוקחות.⁷ לפי סברה זו, פיקוח על השוק יבטיח מחיר הגון ללוקחות.

6 כדברי אדם סמית' מאבות הכלכלה המודרנית בעושר העמים ספר רביעי, פרק ב': "באמצעות רדיפת ענייניו הוא, (הפרט) הוא לעיתים קרובות מקדם את עניינה של החברה ביותר יעילות מאשר אילו התכוון באמת לקדמה."

7 ע"ע לדוגמא ברבינו גרשום על הגמ' שם בד"ה "מפני הרמאין".

מהרשב"ם בד"ה "והמשתכר" נראה שהתקנה היא דווקא על החנווני. אולם, שאר הראשונים עומדים על כך שהתקנה בצורתה הפשוטה, מוסבת בעיקר על הסיטונאים.⁸

בנוסף, בבבא בתרא ז, א מביאה הגמרא שלושה דינים בשם שמואל על שינויים והגבלות בשוק: "אמר שמואל: אין מוסיפין על המדות יותר משתות, ולא על המטבע יתר משתות והמשתכר אל ישתכר יותר משתות".

שני הדינים הראשונים עוסקים בפרופורציות המותרות בשינויי ערכים שמשתמשים בהם למסחר.⁹ מצד הדין, אנשי מקום מסוים יכולים לקבע לעצמם תקנות כפי שיראו לנכון בלי צורך להתחשב בסביבתם. שמואל מורה לציבור לנהוג בדרך שמתחשבת גם בסביבתם; וכך הסוחרים שמגיעים מבחוץ יוכלו להצטרף לסחר מבלי להיאבק בתקנות חדשות ולא מוכרות שיקשו עליהם. אימוץ הנהגה זו תועיל למסחר הן מצד הסוחרים מבחוץ¹⁰ והן ביחסים בין הסוחרים ללקוחות. הדין השלישי מגביל את הרווח שסוחר יכול לגרוף ממכירת מוצריו. הדין מעמיד גבול של 'שתות' - שישית של רווח מהסחורה.¹¹ תקנה זו באה להגביל את הרווח, בשביל לדאוג לסחורה זולה לצרכנים.

ניתן להבחין שהאמורא שמואל נמצא בשתי הגמרות שהבאנו. בסקירה פשוטה, נראה לכאורה ששמואל מציג שתי עמדות הסותרות זו את זו. בבבא בתרא פט, א שמואל מייצג את העמדה ששוללת הגבלת מחירים. לעומת זאת, בדף ז, א שמואל מגביל את מחירי המוצרים לרווח של שתות. אם כן, מהי עמדתו של שמואל?

8 אם מגבילים את המחיר לסיטונאי, המחיר הגולמי למוצר מוזל לחנווני, והחנוונים יכולים להפריז במחירים ללא הגבלה. אם מגבילים לחנוונים את המחיר, בסוף יגיע מחיר זול ללקוח, אך זה יכול לפגוע בעסקים הקטנים, כי יש להם "תקרה" למחיר שהם יכולים לגבות. בפועל במדינת ישראל יש פיקוח מחירים לסיטונאים וגם מחיר מפוקח לצרכן.

9 לדוגמא, שינוי ערך מטבע במקרה של אינפלציה, כמו בתוכנית ההתייצבות הכלכלית של מדינת ישראל ב-1985.

10 ע"ע ברשב"ם במקום ד"ה "להוי ביטול מקח"

11 הכוונה היא ל-20% של רווח. השישית היא 'מלבר'. כלומר חילוק הקרן לחמישה חלקים, והוספת חלק שישי שווה עליהם.

הדין של שמואל מופיע גם בבבא מציעא מ, ב, ושם רש"י מפרש בד"ה "והאמר" שמימרא זו עוסקת "בדברים שיש בהם חיי נפש"¹². אפשר להסביר שהעמדה העקרונית של שמואל היא שיש צורך בהגבלת מחירים, אך רק למוצרי יסוד.

כמו כן, גם הרמב"ם פסק בהלכות מכירה פי"ד הלכות א-ב שהגבלת המחירים תקפה רק למוצרים שיש בהם חיי נפש:

א. כבר בארנו שהנושא ונותן באמונה ואמר כך וכך אני משתכר אין לו הוניה. ואפלו אמר זה לקחתי בסלע ובעשר אני מוכר מתר. אבל בית דין חיבין לפסק השערים ולהעמיד שוטרין לכך. ולא יהיה כל אחד ואחד משתכר כל מה שירצה אלא שתות בלבד יפסקו להם בשכרם. ולא ישתכר המוכר יתר על שתות.

ב. במה דברים אמורים בדברים שיש בהם חיי נפש כגון יינות שמנים וסלתות. אבל העקרין כגון הקשט והלבונה וכיוצא בהן אין פוסקין להם שער אלא ישתכר כל מה שירצה.

כלומר, מחלוקתם של שמואל וריש גלותא היתה בנוגע לפיקוח מחירים שמעבר לדינו של שמואל. ריש גלותא סבר שיש להפעיל מנגנון לפיקוח מחירים על כלל המוצרים בשוק, ואילו שמואל סבר שיש להגביל מחירים רק למוצרים שיש בהם חיי נפש.¹³ נלע"ד שבית הדין הממונה על פיקוח המחירים יהיה האחראי לקבוע איזה מוצר יחשב כמוצר שיש בו חיי נפש.

בבבא מציעא מ, א מסופר על מכירת מוצרים עם רווח של מעל שישיית מהמחיר הגולמי:

באתריה דרב יהודה רמו ארבעים ותמני כוזי בדנא, אזיל דנא בשיתא זוזי, פריס רב יהודה שיתא שיתא בזוזא דל תלתין ושיתא בשיתא, פשו ליה תריסר, דל תמניא שתותי, פשו להו ארבעה. - והאמר שמואל: המשתכר אל ישתכר יותר על שתות! - איכא גולפי ושמריא. - אי הכי נפיש ליה טפי משתות! - איכא טרחיה, ודמי ברזנייתא.

12 הקביעה שהגבלת הרווח לשתות חלה רק על מוצרים יש בהם חיי נפש נמצאת כבר בתשובות הגאונים שערי צדק ח"ד שער ו, סי' כח. ע"ע במגיד משנה בהלכות מכירה פי"ד ה"ב בד"ה "במה דברים אמורים" ובכ"מ שם ד"ה "במה דברים אמורים" שמבארים את הסיבה לקביעה זו.

13 ע"ע בדרישה חו"מ רלא, ס"ק כח שמחלק את המוצרים לשלוש קטגוריות.

רב יהודה היה מוכר יין, שנחשב אז למוצר בסיסי המוטל בפיקוח, עם רווח שהיה יותר משישית. על אף דינו של שמואל שהבאנו לעיל, לא היתה בעיה במעשיו. הגמרא מסבירה שבנוסף למחיר הגולמי של המוצר, יש להוסיף גם את העלויות המקיפות והטרחה (מה שנקרא בימינו שעות עבודה והוצאות שוטפות) למחיר של המוצר, ועליו להוסיף עד שתות.

נסכם את הדברים ע"פ פסיקת השו"ע בחו"מ ס' רלא ס"ק כ:

חייבים בית דין להעמיד ממונים על השערים שלא ירויח כל אחד מה שירצה, שאין לו לאדם להרויח בדברים שיש בהם חיי נפש, כגון יינות שמנים וסלתות, אלא השתות. בד"א, במוכר סחורתו ביחד בלא טורח, אבל חנוני המוכר סחורתו מעט מעט, שמין לו טרחו וכל יציאותיו, ומותר עליהם ירויח שתות, בד"א, כשלא הוקר השער. אבל אם הוקר השער, ימכור כפי הוקר. והני מילי היכא דאיכא בית דין דפרשו לכולהו מוכרים לזבוני הכי, אבל אי כל חד זבין בכל מה דיכול, לא מיחייב האי לחודיה לזבוני בזול.

יש לציין שבגמרא, ובפוסקים בעקבותיה, ננקטו דוגמאות כמו שמן וסולת בתור מוצרים שיש בהם חיי נפש; על אף שסולת היא מוצר מובחר. הגמרא היתה יכולה להביא כדוגמא קמח פשוט, ולא להשתמש בסולת כדוגמא למוצר צריכה בסיסי. יתכן שהגמרא מורה כאן קריאת כיוון לבית הדין הממונה על הפיקוח. אדם יכול להתקיים ממוצרי מזון כמו לחם ומים, אולם, על מנת שיחיה בכבוד עם רמת חיים מספקת, נצרכים לו מוצרים ברמה קצת יותר גבוהה.

על אף כל האמור לעיל, ישנן כמה הסתייגויות לתקנת פיקוח המחירים. ערוך השולחן בחו"מ רלא סעיף כג, מבאר שתקנת פיקוח המחירים לא תקפה במקום בו יש שפע רב מאותו מוצר, על אף שהוא מוצר יסודי: "ובמקום שהשמן מרובה מותר להשתכר בשמן דמצוי הוא הרבה ואין דרכו להתייקר".

היד רמ"ה בבבא בתרא סימן קמד מביא הסתייגות נוספת:

ומסתברא דהני מילי היכא דאיכא בי דינא דפריש להו לכלהו מוכרין לזבוני הכין, כי מעשה דרב יהודה בפרק המפקיד (ב"מ דף מ' ע"א) גבי דנא דחמרא. אבל היכא דליכא בי דינא דפריש להו לכולהו מוכרין לזבוני הכין, אלא כל חד וחד מזבין כמא דיכיל, לא מיחייב האי לחודיה לזבוני בזול דלכי שלמי פירי ידידיה מזבני הנך אחריני ביוקר. ועוד דאיפשר דזבין להו מיניה מאן דמזבין להו למחר ביוקר, ואפסודיה לדידיה בידים לא מפסדינן.

לפי דבריו של היד רמ"ה, אם אין בית דין שיפקח על המחירים, רשאי כל אחד מהסוחרים למכור כרצונו. הבית יוסף בס' רלא ס"ק כ הביא את דבריו להלכה, וכתב

ש"דברים של טעם הם". לפי דברי ערוך השולחן והיד רמ"ה, אם בית הדין יראו לנכון שתחרות תיטיב לשוק יותר מאשר פיקוח עליו, נראה לענ"ד שאפשר לומר שבית הדין יכול גם "להסתלק" ולא לפקח בכוונה. כלומר, על אף שבמצב רגיל אותו מוצר היה צריך להיות בפיקוח, בית הדין לא יפעיל את מנגנון אכיפת המחירים כלפיו, אם יגיע למסקנה שהתחרות מועילה יותר. אם בית הדין יראה שהתחרות לא תועיל להורדת המחיר מכל סיבה שהיא, בית הדין יחזור לפקח על המחיר כבראשונה.

דוגמאות מחז"ל להתערבות בשוק הצגת הסיפורים המתוארים בחז"ל

ישנם מקרים בהם חכמים נקטו בפעולות על מנת לתקן עוולות כלכליות. במשנה בכריתות א, ז מוזכר סיפור על התערבות של חז"ל בשוק:

האשה שיש עליה ספק חמשה זיבות וספק חמשה לידות, מביאה קרבן אחד, ואוכלת בזבחים, ואין השאר עליה חובה. חמש לידות ודאות, חמש זיבות ודאות, מביאה קרבן אחד, ואוכלת בזבחים, והשאר עליה חובה. מעשה שעמדו קינים בירושלים בדינרי זהב. אמר רבן שמעון בן גמליאל, המעון הזה, לא אלין הלילה, עד שיהיו בדינרין נכנס לבית דין ולימד, האשה שיש עליה חמש לידות ודאות, חמש זיבות ודאות, מביאה קרבן אחד, ואוכלת בזבחים, ואין השאר עליה חובה. ועמדו קינים בו ביום ברבעתים.

מסופר על מצב שהיה ביקוש גבוה בשוק לקורבנות, והיולדות לא היו יכולות לממן קורבנות. רשב"ג ביצע פסיקה נועזת ובכך גרם למחיר לרדת פי 100.¹⁴

בנוסף, מוזכרים סיפורים דומים בסוכה לד, ב: "דאמר להו שמואל להנהו דמזבני אסא: אשוו זבנינו, ואי לא - דרישנא לכו כרבי טרפון" ובפסחים ל, א: "דאמר שמואל להנהו דמזבני כנדי: אשוו זבני אכנדיכי, ואי לא - דרישנא לכו כרבי שמעון". בגמרות אלו מסופר על החגים שהתקרבו, והסוחרים בשוק ניצלו את הלחץ בשביל להפריז במחירים של המוצרים שנצרכו לחג. שמואל איים על הסוחרים בשוק שהפריזו במחיר, בכך שיונהג במקומם כדעת תנא אחר שתפגע בהם אם לא יורידו את המחיר.

14 דינר זהב אחד שווה ל-25 דינרי כסף, והמחיר הגיע לרבע דינר כסף.

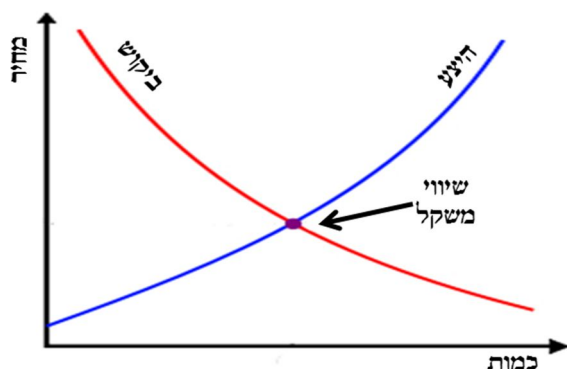
מה שחז"ל עשו היה פשוט אך גאוני. לצורך כך, נסביר על את המהלך ע"פ המודל הכלכלי של היצע וביקוש.

היצע וביקוש

מחירו של מוצר בשוק נקבע ע"פ האיזון שנוצר בין התנהלות המוכרים או היצרנים-היצע, והתנהלות הקונים-ביקוש. כלומר, כאשר מוצר נמכר במחיר גבוה, יש ליצרנים אינטרס לייצר ממנו יותר בשביל להרויח ממנו הרבה. ואילו, לקונים אין אינטרס לקנות ממנו עקב המחיר הגבוה.

כאשר יש איזון בין ההיצע והביקוש, נוצר "שיווי משקל". היצרנים מוכנים ליצר כמות מסוימת מהמוצר שלא יפסידו ממנה, והצרכנים מוכנים לקנות את המוצר במחיר שקבעו היצרנים. היצרנים מוכרים את המוצר בכמות שתאים לביקוש הצרכנים, והצרכנים מגלים עניין במוצר בהתאם למחיר שנקבע.

את מודל ההיצע והביקוש מקובל להציג כפי שמתואר בגרף 1:

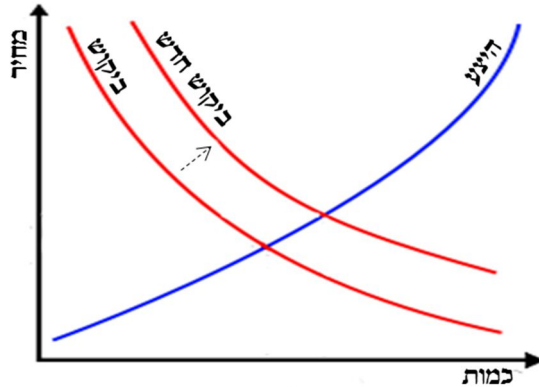

כל נקודה בגרף מתארת את הכמות כתלות במחיר. פונקציית הביקוש מציגה את העניין שהצרכנים מביעים במוצר כתלות במחיר.¹⁵ ופונקציית ההיצע מציגה את כמויות המוצר אותו ייצרו היצרנים כתלות במחיר, הרווח, בו ימכרו אותו. הנקודה בה שתי הפונקציות נחתכות, היא נקודת שיווי המשקל, והיא מציגה את המחיר

15 פונקציית הביקוש מוצגת כיורדת, משום שהיא מציגה בפועל את "התועלת השולית" שצרכן משיג ממוצר- ככל שיש לצרכן יותר יחידות מאותו מוצר, העניין שלו במוצר יפחת. בפונקציה זו מתוארת הכמות שצרכן יקנה מהמוצר כתלות במחירו.

שהתאזן בין היצרנים בעלי האינטרס למחיר גבוה, ובין הצרכנים בעלי האינטרס למחיר נמוך.

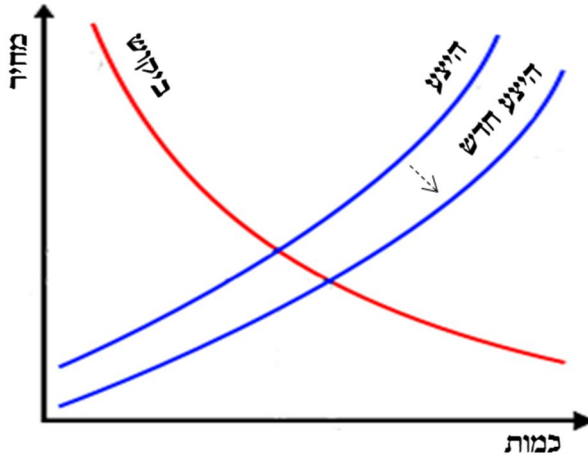
שינוי בביקוש מתרחש כאשר צרכנים דורשים עכשיו כמות שונה מהמוצר, באותו המחיר שהיו דורשים עבורו קודם, בעקבות תרחיש חיצוני כלשהו. דבר זה מתבטא בגרף כתזוזה או שינוי של פונקציית הביקוש כפי שמתואר בגרף 2:

מצב השוק משתנה, ולכן יש להציג את הביקוש בצורה חדשה. במקרה של עליה בביקוש, נקודת החיתוך תנוע על גרף ההיצע למקום גבוה יותר. יש להבחין בין "שינוי בביקוש", לבין "שינוי בכמות המבוקשת". במצב זה, התנועה תהיה על הגרף.¹⁶ כלומר, אם המחיר יעלה או ירד, הכמות שתיקנה תשתנה בהתאם לפונקציה.

שינוי בהיצע מתרחש כאשר היצרנים מייצרים עכשיו כמות שונה מהמוצר, באותו המחיר שהיו מייצרים עבורו קודם בעקבות תרחיש חיצוני. שינוי בהיצע מתבטא בגרף כתזוזה שלו או שינוי צורתו כפי שמתואר בגרף 3:

16 קיים גם מושג של "גמישות השוק" - גודל השינויים שיתרחשו בהיצע בעקבות השינוי בביקוש, וליהפך.

במקרה של ירידה בהיצע, נקודת החיתוך בין הגרפים תנוע מטה על גרף הביקוש. כמו כן, יש להבדיל בין "שינוי בהיצע", לבין "שינוי בכמות המוצעת", מצב בו היצרנים מחליטים לספק כמות שונה בהתאם למחירים העכשוויים. דבר שמתבטא כשינוי ותזוזה על גרף ההיצע.

ניתוח הסיפורים

חז"ל לא התערבו בשוק וקבעו הגבלה למחיר (דבר שיכלו לעשות)¹⁷, אלא הם שינו את ההיצע והביקוש בשוק. במצבם היה ביקוש גבוה או היצע נמוך, דבר שגרם לעליות מחירים. לכן, חז"ל תיקנו/איימו בפסיקת הלכות ששינו את מאזן הכוחות בשוק, וגרמו להיצע גבוה יותר במקרים בסוכה ופסחים, או לביקוש נמוך יותר במשנה בכריתות.

במקרה של המשנה בכריתות, נוצר מצב של ביקוש גבוה מאוד לקורבנות, דבר שגרר עליות מחירים בהתאם. תקנתו של רשב"ג גרמה לשינוי בביקוש. ע"י צמצום הקורבנות שכל אישה היתה צריכה להביא, הביקוש ירד,¹⁸ ואיתו גם המחיר. במסכת פסחים ובמסכת סוכה, הביקוש היה גבוה גם כן, ולכן הסוחרים ניצלו את המצב והעלו את המחירים שלא כהוגן. שמואל איים עליהם בתקנה שתגדיל את ההיצע

17 ע"ע אגרות משה יו"ד ה, לד על תקנת פיקוח מחירים לאתרוגים.

18 דבר שיתבטא גרפית כתנועה שמאלה ולמטה של גרף הביקוש.

משמעותית, והסוחרים יצטרכו להוריד את המחירים בעל כורחם.¹⁹ בעקבות האיום, הסוחרים יקבעו מחיר הוגן למוצרים הנצרכים לחג בהתאם לכמות שיוכלו לספק.²⁰ יתכן שיש כאן אמירה שחז"ל רוצים להעביר בין השורות. חכמים החליטו לשנות את "כללי הפתיחה" של המצב מאשר לנסות "לשלוט" עליו. בנוסף, לפעמים נתפסים המוכרים כ"אנשים רעים" שרק רוצים לגרוף רווח מופרז (דבר שהיה אולי נכון לגבי המקרים בסוכה ופסחים) אך צריך לזכור שגם הם גורמים בסיפור הזה, וגם הם צריכים לדאוג לפרנסתם.

קביעת מחיר אחיד היה יכול לפגוע בסוחרים כלכלית, ומי יודע איזו תגובת שרשרת תיצור הוספת סקטור עניים חדש. מה שחכמים עשו (במקרה של רשב"ג בפועל, ובמקרים האחרים רק באיום) היה "נגיעה קלה בכנף", שינוי של גורם חיצוני מהשוק. אחרי התערבות חז"ל, כוחות השוק החופשי דאגו לווסת את המחיר ע"י תחרות, למצב שהיה מספיק זול לקונים וגם מספיק רווחי למוכרים.

סיכום

כיום לכלכלנים רבים סוברים כי שוק חופשי עדיף על שוק ריכוזי.²¹ אך עדיין נצרך פיקוח כלשהו, משום שמצב של תחרות מוחלטת טומן בחובו סכנות שונות. על רמת הפיקוח המועטה הנחוצה כיום בשווקים השונים, חלוקים הכלכלנים.²²

לאורך המאמר ראינו את היחס של ההלכה לפיקוח על השוק. התורה מעודדת תחרות בריאה המובילה להורדת מחירים, שמטיבה ללקוחות. גם פעולות להגברת האטרקטיביות של החנות מותרות לפי ההלכה.

לא כל המוצרים נזקקים לפיקוח מחירים, רק אלו הנכללים תחת הגדר של מוצרי יסוד נצרכים לפיקוח. הפיקוח על המחירים נתון בידי בית הדין הממונה על הדבר, והוא שיקבע אילו מוצרים נכללים תחת הגדר של מוצרי יסוד הנצרכים לפיקוח,

19 דבר שיתבטא כתווה ימינה ולמטה של גרף ההיצע.

20 כלומר, תנועה על גרף ההיצע- שינוי במחירים ע"פ התנאים הנתונים. הביקוש ישתנה בהתאם לגמישות השוק.

21 מירב ארלוזורוב, פיקוח מחירים הוא לא הפתרון, TheMarker, 19 באוקטובר 2014; אסף כהן, עזבו אתכם מפיקוח מחירים - תחרות יעילה פי שלושה, TheMarker, 2 בדצמבר 2018; אנה נודל, מידה, הפיקוח מייקר את המחירים, 6 בספטמבר 2012.

22 רונן רגב כביר, יבוא אישי ללא פיקוח הוא סכנה לציבור, TheMarker, 5 בספטמבר 2018.

ומה יהיה מחירם. כפי שכתבנו לעיל, בית הדין יכול גם להימנע מלפקח על מחירי מוצר מסוים אם התחרות תיטיב לשוק.

בסקטור ההלכתי של פיקוח המחירים התורה נתנה לבני האדם חופש פעולה רחב. בית הדין יכול לקבוע את כמות ההתערבות הרצויה בשוק לפי צרכי המציאות באותה התקופה. התורה מכוונת ומגבילה בנקודות מסוימות ועל פיהן אנו נקבע את המדיניות האופטימלית ביותר.